

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

М. В. БУЛИК

**ІСТОРІЯ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
У ДАВНІ ЧАСИ**

Навчальний посібник

Київ
Видавництво Ліра-К
2021

УДК 327(3)(075.8)
Б 90

*Рекомендовано Вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету
(Протокол № 09 від 19 червня 2017 р.)*

Рецензенти:

Тригуб О. П., д.і.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили;

Тодоров І. Я., д.і.н., професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Жванко Л. М., д.і.н., професор кафедри історії і культурології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

Булик М. В.

Б 90 Історія міжнародних відносин у давні часи : навчальний посібник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 256 с.
ISBN 978-617-520-021-6

У навчальному посібнику розглянуто історію міжнародних відносин держав Давнього Сходу й періоду античності. Посібник містить перелік рекомендованих до використання джерел і наукових праць та географічний довідник.

Призначено для студентів-міжнародників, істориків, а також всіх зацікавлених у дослідженні історії міжнародних відносин.

ISBN 978-617-520-021-6

© Булик М. В., 2021

© Видавництво Ліра-К, 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Міжнародні відносини та зовнішня політика Давнього Єгипту.....	8
Тема 2. Міжнародні відносини у Давній Месопотамії.....	24
Тема 3. Міжнародні відносини та зовнішня політика Хеттської держави.....	36
Тема 4. Міжнародні відносини та зовнішня політика Ассирійської держави.....	44
Тема 5. Давня Індія у міжнародних відносинах.....	60
Тема 6. Міжнародні відносини та зовнішня політика Давнього Китаю.....	74
Тема 7. Давня Греція у міжнародних відносинах	116
Тема 8. Міжнародні відносини та зовнішня політика Давнього Рима.....	173
Географічний довідник.....	241

ВСТУП

Навчальний посібник з історії міжнародних відносин у давні часи призначений, насамперед, для студентів-міжнародників та істориків. Він охоплює період з кінця IV тис. до н.е. до V ст. н.е., тобто від появи перших державних утворень до часу ліквідації Західної Римської імперії. Знання, отримані студентами під час вивчення даного періоду, повинні створити чітку уяву про причини появи та розвитку міжнародних відносин у період давньої історії.

Весь досліджуваний період можна розділити на дві частини за хронологічним та цивілізаційним підходом:

- міжнародні відносини та зовнішня політика держав Давнього Сходу;
- міжнародні відносини та зовнішня політика античних держав.

В процесі вивчення студенти повинні зосередити увагу на дослідженні міжнародних відносинах та зовнішній політиці Давнього Єгипту, державних утворень Передньої Азії (Вавилону, Ассирії, держави Хатті), давньої Індії та Китайської держави; міжполісних відносинах в Давній Греції, зовнішній політиці Македонського царства і Давнього Рима. Особливістю вивчення даного періоду є несформованість традиційних у сучасному розумінні народів, що обумовлює доволі специфічний предмет дослідження. Водночас слід пам'ятати про те, що племена, які оточували країни Давнього світу часто не мали власної державності, тим самим, виходячи за рамки розуміння міжнародних відносин як стосунків держав. Також необхідно пам'ятати про обмеженість джерел, за якими вивчається даний період, зокрема, письмових; їх суб'єктивний характер та схильність до міфологізації.

Вивчення міжнародних відносин в давній період повинно сприяти формуванню у студентів навичок історичного аналізу, уміння бачити загальні закономірності розвитку держав. До переліку компетентностей, якими має оволодіти студент слід також віднести здатність до отримання інформації та її аналітичної обробки, працювати

з джерелами, критично ставитись до особливостей розвитку людського суспільства на початковому етапі еволюції державних утворень.

Знання історії міжнародних відносин сприяють формуванню політичної та історичної культури студентів.

***

Розвиток міжнародних відносин став можливим завдяки поступовому формуванню перших державних утворень в Єгипті та Месопотамії. Перехід від родоплемінного ладу до державного супроводжувався докорінними змінами в соціально-економічному устрої. Зокрема, поступовим збільшенням виробничих можливостей, рівня продуктивності праці, що сприяло економічному піднесенню племен, їх збагаченню. Історики відзначають, що одночасно з цим тривав і процес соціального розшарування населення, посилення економічного та суспільно-політичного значення старійшин і вождів. Війни за здобич, рабів та території сприяли поступовій централізації влади та ресурсів в їхніх руках, створювали передумови для появи протодержавних утворень, де влада царя була обмежена спочатку суто військовими обов'язками, але поступово поширювалася і на економічний та адміністративний сегменти. Безперечно, сприятливим моментом для їх розвитку стали родючі долини, що давали можливість двічі на рік збирати врожаї, накопичувати надлишок продуктів, перетворюючи їх на владний ресурс.

Виникнення примітивних держав в Єгипті та Месопотамії дозволило їм проводити більш активну політику щодо навколишніх народів, що ще перебували на стадії розкладу родоплемінного суспільства. Перші війни не передбачали територіальних захоплень. Сторони цікавили раби та матеріальні цінності, але поступово розширення військових можливостей та потреба у цінних товарах, зокрема, металах, змусила правителів держав до завоювань родовищ, родючих долин, морського узбережжя. Таким чином, відбувається їхнє територіальне збільшення, яке

стало запорукою подальшого розвитку. За період III – I тис. до н.е. у більшості давніх культур відбулася еволюція самої структури держави. Початковим етапом стало утворення державного ладу навколо певних поселень або родючих долин. Вони були невеликими за розмірами, проводили зовнішню політику стосовно навколишніх поселень або племен, яка характеризувалася практично виключно воєнними діями. Вже в II тис. до н.е. відбувається становлення територіальних царств, які охоплювали територію країни та в період могутності виходили за її межі. Оскільки часто такі держави знаходилися у географічному віддаленні від інших собі подібних, то їхньому існуванню могли загрозувати лише внутрішні потрясіння, пов'язані з державними переворотами, повстаннями, сепаратизмом, або в окремих випадках природними катастрофами. Вже в I тис. до н.е. утворюються перші протоімперії, що прагнули увібрати до себе всі відомі їм території за допомоги військових походів. Адміністративний устрій цих перших імперій був переважно примітивним, зберігалася окремішність підвладних територій, часто було відсутнє єдине законодавство, фінансова політика тощо. На цьому фоні звичайно слід виокремити Китайську та Римську імперії, що виникли пізніше і існували на інших принципах завдяки розвиненому бюрократичному апарату.

До особливостей міжнародних відносин у Давній період дослідники однозначно відносять і відсутність єдиної системи міжнародних відносин. Дійсно, людські культури та держави, ними породжені, розвивалися в ізоляції відносно один одного. При цьому можна виокремити такі осередки людського розвитку як Середземномор'я та Близький Схід, Південну Азію та Східноазійський регіон з Китаєм на чолі. Не можна говорити однозначно, що між окремими регіонами не існувало торговельних зв'язків, але вони мали епізодичний характер і лише в другій половині I тис. до н.е. економічний розвиток, політичні трансформації, поширення наукових знань про інші землі дозволили встановити відносно стабільні відносини між віддаленими народами та державами. Але й тоді географічний фактор впливав на взаємини між ними. З іншого боку, завдяки всім цим

передумовам значно посилилася можливість розв'язання перших «світових війн» між окремими імперіями або царствами. Прагнення до завоювання всіх відомих народів було властиве персам, македонянам, римлянам тощо. Певним чином, воно стало однією з причин поступового занепаду та зникнення цих держав.

Також характерними особливостями міжнародних відносин в даний період була відсутність чіткого розуміння поняття суверенітету правителями тієї доби. Кожна велика держава включала до свого складу не лише провінції, але й напівнезалежні царства та князівства, де місцеві правителі зберігали свої повноваження за умови безумовної підтримки сюзерена. Поступово внаслідок централізації державного управління або покарання за повстання відбувалася уніфікація системи підпорядкування окремих територій, що передбачала позбавлення особливих прав та привілеїв. Але повністю завершити цей процес не вдалося навіть на кінцевому етапі існування давніх держав. Більш того, під тиском нових народів та загального політичного та економічного занепаду тенденції сепаратизму серед підвладних народів лише посилювалися. З іншого боку, процес часткової втрати самостійності окремими державами часто відбувався добровільно як запорука захисту з боку більш потужних міжнародних гравців. Як приклад можна навести союзи міст-держав у Східному Середземномор'ї.

В цілому можна погодитися і з іншим твердженням Е. Солов'єва про неактуальність у давні часи таких вагомих на сьогодні факторів, як міжрелігійні та міжетнічні відносини. Людина тієї доби переважно сповідувала багатобожжя та була готова для проникнення інших релігійних культур. Лише наприкінці I тис. до н.е. – початку I тис. н.е. відбувається актуалізація релігійного та етнічного факторів як засобу мобілізації окремих людських спільнот. Цікаво, що період давніх часів супроводжувався постійними міграційними процесами, внаслідок яких утворювалися та зникали цілі держави та народи. Асиміляція переможених переможцями була важливою запорукою збереження стабільності в новоутворених монархіях.

ТЕМА 1.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

1.1. Зовнішня політика Ранньо- та Давньоєгипетського царств (пр. 3120 – 2150 рр. до н.е.)

Сприятливий клімат, наявність Нілу, що дозволяв збирати два врожаї на рік, вдосконалення знарядь праці та технологій виробництва спричинив появу в II половині IV тис. до н.е. на території Єгипту перших державних утворень – (д.-гр. – номів), які поступово об'єдналися в два царства – Верхньоєгипетське та Нижньоєгипетське. Слід зазначити, що сама назва «Єгипет» має давньогрецьке походження і, скоріш за все, походить від назви столиці Раннього та Середнього царства Хут-ка-Птах (д.-гр. – Мемфіс). Об'єднання відбулося воєнним шляхом через приєднання північної частини країни до Верхньоєгипетського царства. Таким чином, утворення єдиної держави створило сприятливі умови для ствердження влади Єгипту серед навколишніх племен. До цього часу чітко не з'ясовано, хто той правитель, що об'єднав країну, однак дослідники називають трьох основних претендентів: Нармера, Менеса та Хор-Аха. Деякі науковці вважають їх однією особою, інші ідентифікують Менеса як Хор-Аха. Однак дослідники сходяться на тому, що вже за перших царів Ранньоєгипетська держава зосереджується на походах проти своїх сусідів. Таким чином, на 3100 – 2800 рр. до н.е. припав період розширення зовнішньої експансії єгипетських царів. В цей час її основними рисами були:

- боротьба з лівійськими племенами кочовиків з метою захоплення полонених та скоту;
- захист рудників міді на Синаї від кочових племен Передньої Азії (Синай був приєднаний до Єгипту при фараоні IV династії – Снефру);

– експансія на південь – за перший та другий нільські пороги до країни Нубія або Куш.

Крім воєнних дій у цей час почали розвиватися суто дипломатичні стосунки, що включали вісників, а також протопосольства, які відправлялися до сусідніх народів.

Одним з найбільш вдалих у зовнішньополітичному плані для єгипетського царства стало правління Джера (пр. 2870 – 2823 рр. до н.е.). він вів вдалі війни проти нубійських племен, дійшовши до другого порогу Нілу, свідчить наскельний надпис, що зберігається в музеї м. Хартум і на якому зображено царя та полонених нубійських вождів. Крім того, Джер провів завойовницькі походи проти племен Лівії та Синаю, у другому випадку намагаючись встановити контроль над мідними родовищами.

Нове посилення зовнішньополітичних позицій Єгипту відбулося за правління царів III – VI династій. Зокрема, вже перший правитель II династії – Джосер (пр. 2635 – 2611 рр. до н.е.) зміг відновити контроль над мідними родовищами Синайського півострова та Північною Нубією. Більш того було побудовано систему укріплень від Асуана до Філе, що мала стати південним кордоном Єгипту.

Чи не перші письмові джерела – петрогліфи розповідають про походи, торговельні експедиції, розробку корисних копалин. Зокрема, походи Снофру в Лівію, боротьбу фараонів V династії Сахури та Уні (Уніса) проти кочовиків-азіатів на Синайському півострові.

Зокрема, цар Снофру (2613 – 2589 рр. до н.е.) відновив завойовницькі походи на південь проти нубійців, під час яких (пр. 2595 р. до н.е.) було захоплено понад 7000 полонених та 20000 голів скота. На початку 80-х рр. XXVI ст. до н.е. Снофру здійснив похід проти лівійських племен країни Техену, захопивши понад 1000 полонених та 13000 голів скота. Вдалими були також воєнні дії на Синаї, де фараону вдалося)) остаточно приєднати місцевості, багаті на мідь.

Активна зовнішня політика Давньоєгипетського царства продовжувалася і за часів правління V династії,

зокрема фараона Сахури (пр. 2487 – 2475 рр. до н.е.). Традиційно зосередивши увагу на основних напрямках військових походів, він продовжив територіальні захоплення на Синайському півострові, у Лівії та Нубії. Водночас важливим елементом зовнішньої політики Сахури стали військово-морські експедиції до Сирії, Фінікії, Палестини та країни Пунт. Завдяки їм було захоплено значну кількість полонених та товарів, посилено політичні та економічні позиції Єгипту в сусідніх державах. Водночас Сахура не гребував і звичайною торгівлею, встановивши тісні зв'язки з сирійським містом Бібл та країною Пунт. Основними товарами виступали полонені, дикі та домашні тварини, сільськогосподарська продукція, метали, цінна деревина тощо.

Одним з найбільш відомих описів тенденцій зовнішньої політики того часу є ієрогліфічний надпис Уні, воєначальника фараона VI династії Теті III (2347 – 2337 рр. до н.е.) та Піопі I (Пепі I). Уні виконував важливі дипломатичні та військові доручення фараонів, серед яких: забезпечення безпеки фараона під час переміщення території Єгипту, командування військами фараона під час походу на азіатські племена.

Піопі I, у свою чергу, здійснив похід на Синайський півострів, про що свідчить наскальні рисунки та надписи поблизу Ваді-Магхара, в яких відзначається перемога царя над місцевими племенами. Крім того, було здійснено похід в Нубію, до другого порогу Нілу. Похід Піопі I змінив нубійців не лише платити данину, але й надавати воїнів у допоміжні війська єгипетських правителів. Уні ж здійснив 6 походів на палестинські землі проти племен місцевих бедуїнів. В тактичному плані ці походи закінчилися успішно, оскільки було зібрано значну здобич. Однак, стратегічно єгипетські правителі на той час так і не змогли встановити свій контроль над передньоазійськими племенами. Воєнні дії Піопі I вдало поєднував з торговельною дипломатією. Зокрема, подальший розвиток отримали економічні зв'язки з містом Бібл (д.-єг. Кебен),

було розширено торгівлю з народами Синайського та Аравійського півостровів, країною Пунт.

При цьому слід відзначити, що вже в той час царське військо складалося не лише з єгиптян, але й з нубійців, лівійців. Тим же часом датується надпис вельможі Хархуфа (XXIII ст. до н.е.), який був наближеним до фараонів VI династії Меренри I (бл. 2285 – 2279 рр. до н.е.) та Піопі II (бл. 2279 – 2219 рр. до н.е.), а також – розвідником, дипломатом. Він очолював посольства на південь (Ірчет, оазис Харга), домігся укладення вигідних договорів з південними країнами: Ірчет, Сачу, Уауат; виконував обов'язки начальника перекладачів. Правління цих двох фараонів ознаменувалося продовженням завойовницької політики щодо Нубії, зокрема, проти племен Уауата та Ірчет, а також здійсненням військово-морських експедицій до країни Пунт. Крім того, в цей період єгипетські правителі починають активно залучати до своєї армії лівійських та нубійських найманців, які мали замінити народне ополчення та загони, підпорядковані провінційній знаті. Прагнення до територіальних захоплень призводить і до реформи армії, зокрема, посилення військово-морського та інженерного компонентів. Так, зокрема, були побудовані фортифікаційні споруди на кордоні з Синайським півостровом та Нубією.

1.2. Зовнішня політика Середньоєгипетського царства (2040 – 1783 рр. до н.е.)

Активні завойовницькі походи в значній мірі послаблювали економіку Давнього Єгипту, змушуючи царів час за часом звертатися за підтримкою до провінційної аристократії, надаючи їй за це у користування значні земельні ресурси. Поступово ці землі стають спадковими володіннями знаті, більш того, в умовах послаблення центральної влади, зростають сепаратистські настрої серед правителів номів та провінційних аристократів. Найявним підтвердженням цього можуть служити величні гробниці, побудовані представниками аристократії. Сепаратистські

настрої серед номархів, економічні проблеми та локалізація зовнішньої політики призвели до розпаду Давньоєгипетського царства та початку Першого перехідного періоду (2250 – 2050 рр. до н.е., VII – X династії). Він характеризувався наявністю кількох десятків державних утворень, серед яких виокремлювалися Хенен-несут (д-гр. Гераклеополь) у Верхньому Єгипті та Но-Аммон (д-гр. Фіви) у Нижньому. Боротьба правителів обох номів завершилася перемогою фіванської династії, яка контролювала торговельні зв'язки з Нубією та караванні шляхи до узбережжя Червоного моря.

Засновником Середньоєгипетського царства дослідники вважають Ментухотепа II (2056/2046 – 2005/1995 рр. до н.е.), представника XI династії, який розгромив свого суперника з Гераклеополя Мерікару та об'єднав країну. Після цього Ментухотеп II відновив походи в нубійські землі, контроль над якими було втрачено у період міжусобиць. Зокрема, було знов завойовано землі племен Тебен та Уауату у Південній Нубії. Крім того, єгиптяни повернули собі володіння на Синайському півострові. Наступники Ментухотепа II поступово втрачали реальну владу в боротьбі з провінційною аристократією, аж доки до влади не прийшов Аменемхет I (пр. 1991 – 1962 рр. до н.е.), засновник XII династії фараонів. Він не лише приборкав провінційну знать, тим самим централізувавши управління державою, але й здійснив кілька походів проти навколишніх племен. Зокрема, на північному сході від Єгипту було розгромлено азійські племена херіуша та ментіу, що проживали на Синайському півострові. Більш того, Аменемхет I вдерся до південної частини Палестини, де перетиналися важливі торговельні шляхи.

Спадкоємець Аменемхета I Сенусерт I (1971 – 1926 рр. до н.е.) продовжив завойовницьку політику батька, намагаючись встановити повний контроль над Нубією. Підтримка з боку номової аристократії надала можливість розвернути широкомасштабну боротьбу з племенами нубійців. Зокрема, про її перипетії свідчать надписи воєначальників фараона – Саренпута та Ментухотепа,